

# ƏRZAQ TƏHLÜKƏSİZLİYİ VƏ DAYANIQLI İNKİŞAF PROBLEMLƏRİ

A.F.ABBASOV, iqtisad elmləri namizədi

Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı və Təşkili İnstitutu

**Y**uxarıda qeyd etdiyimiz kimi ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi aqrar sahənin mövcud vəziyyətindən, səmərəli geniş təkrar istehsalın təmin edilməsindən bilavasitə asılıdır. Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi əsas etibarilə dörd komponentin qarşılıqlı inteqrasiyası əsasında reallaşa bilər ki, bunlara da aşağıdakılar şamil edilir:

-birincisi, ölkənin daxili bazarında yerli istehsal hesabına məhsul bolluğunun yaradılması;

-ikincisi, əhalinin ərzaq məhsulları ilə alıcılıq qabiliyyətini təmin etmək məqsədilə əlyetərliliyin təmin edilməsi;

-üçüncüsü, ekoloji təmiz və təhlükəsiz ərzaq məhsulları ilə əhalinin təminatı;

-dördüncüsü, ərzaq bazarının idxal kanallarının zərərli təsirlərindən qorunması.

Daxili ərzaq bazarında yerli istehsalın rolunun artırılması aqrar sahənin inkişafı ilə bilavasitə bağlıdır. Aqrar sahə milli iqtisadiyyatın ən mühüm tərkib hissəsi olmaqla eyni zamanda ölkənin ərzaq təhlükəsizliyini təmin edən ən mühüm maddi istehsal sektorudur. Ərzaq təhlükəsizliyi o zaman təmin edilmiş sayıla bilər ki, aqrar sahə səmərəli geniş təkrar istehsal rejimində fəaliyyət göstərsin. Aqrar sahənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində rolu əsas etibarilə onun start əhəmiyyəti ilə bağlıdır. Aqrar sahə ölkənin ərzaq müstəqilliyinin reallaşmasına xidmət edir. Aqrar sahənin milli iqtisadiyyatda strateji rolu iki amillə şərtlənir. Bunlardan birincisi, daxili ərzaq bazarında tələbin yerli istehsal hesabına ödənilməsilə bağlıdırsa, ikinci ən mühüm amil kənd təsərrüfatı məhsullarının maya dəyərinin aşağı salınması hesabına daxili ərzaq bazarında qiymətlərin səviyyəsinin sabitləşməsilə bağlıdır. Məhz hər iki amil aqrar sahənin, o cümlədən kənd təsərrüfatı istehsalının iqtisadi səmərəliliyinin təmin edilməsilə bağlıdır. Kənd təsərrüfatı məhsullarının maya dəyərinin aşağı salınması kompleks amillərlə bilavasitə əlaqədardır. Belə ki, kənd təsərrüfatında məhsuldarlığın yüksəldilməsi, istehsal potensialından səmərəli istifadənin təmin edilməsi, əmək məhsuldarlığının artırılması aqrar sahədə geniş təkrar istehsalın təmin edilməsinə xidmət edir.

Məlum olduğu kimi aqrar sahədə geniş təkrar istehsalın təmin edilməsi növbəti təsərrüfat ilində yığımın, mənfəətin məbləğinin artırılmasına nail olunması və istehsalın genişləndirilməsilə bilavasitə bağlıdır. Bazar münasibətləri şəraitində aqrar sahədə əhalinin geniş təkrar istehsal rejimində fəaliyyəti davamlı olaraq istehsal həcmünün artırılmasını, məhsul istehsalına sərf edilən məsariflərin aşağı salınmasına xidmət edir. Bu isə aqrar sahədə davamlı inkişafa nail olunmasını obyektiv

zərurətə çevirir. Aqrar sahədə davamlı inkişaf bilavasitə ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə, daxili ərzaq bazarında yerli istehsalın xüsusi çəkisinin artırılmasına istiqamətlənir.

Qeyd etmək lazımdır ki, aqrar sahənin davamlı inkişafına birtərəfli, yəni sahə çərçivəsində yanaşılması özünü doğrultmur. Belə ki, xüsusilə azad bazar təsərrüfatçılıq sistemində aqrar sahə daxili və xarici rəqabətin təzahürü əsasında fəaliyyət göstərir. Bundan əlavə aqrar sahənin inkişafına qloballaşma prosesinin destruktiv təzahürləri də təsir göstərir. Odur ki, aqrar sahənin davamlı inkişafına bütövlükdə milli iqtisadiyyat çərçivəsində yanaşılmalıdır.

Milli iqtisadiyyat çərçivəsində davamlı inkişaf makroiqtisadi situasiyalardan bilavasitə asılıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, milli iqtisadiyyatda davamlı inkişafa nail olunması dövlətin bu sahəyə müdaxiləsi ilə bilavasitə bağlıdır. Konkret makroiqtisadi situasiyalarda davamlı inkişafa nail olunması istehsal potensialından səmərəli istifadə edilməsi, xammal və yanacaq resurslarının qiymətlərinin hazır məhsul istehsalına təsirinin neytrallaşdırılması, eləcə də əhalinin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması, sosial münasibətlərin balanslaşdırılması və cəmiyyətdə təbəqələşmə meyillərinin qarşısının alınması ilə bilavasitə bağlıdır. Milli iqtisadiyyatda davamlı inkişafın təmin edilməsi səmərəli iqtisadi artım tempinə nail olunması, işgüzar fəaliyyətin yüksəldilməsi, ölkənin milli iqtisadi maraqlarının reallaşdırılması ilə şərtlənir.

Davamlı inkişaf ilk növbədə iqtisadi dayanıqlığın reallaşdırılmasına əsaslanır. İnkişafda iqtisadi dayanıqlıq əsas etibarilə özünümaliyyətləşmə və özxərcini ödəmə hesabına təsərrüfat fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bilavasitə bağlıdır. Araşdırmalar göstərir ki, davamlı inkişaf anlayışı 80-ci illərin ilk yarısından etibarən nəzəri və praktiki tədqiqatlarda və bütövlükdə cəmiyyətin ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi həyatında geniş şəkildə tətbiq olunmağa başlanmışdır. Davamlı inkişaf əsas etibarilə uzun müddət tərəqqiyə nail olunması, istehsal potensialından səmərəli istifadənin təmin edilməsi, əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması cəmiyyətdə sosial münasibətlərin balanslaşdırılması, istehsalın kapital resurslarına olan ehtiyacının effektiv qarşılınması ilə bilavasitə bağlıdır.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, davamlı inkişafa nail olunması mülkiyyət mənsubiyyətindən asılı olmayaraq təsərrüfat subyektlərinin xüsusi daxil deyildir. Doğrudur, bazar təsərrüfatçılıq sistemində təsərrüfat subyektləri müstəqil fəaliyyət imkanlarına malikdir və geniş təkrar istehsalı daxili imkanlar hesa-



bına təmin edirlər. Lakin ölkənin struktur iqtisadi maraqlarının qorunması iqtisadi mustəqilliyin təmin edilməsi, bütövlükdə milli təsərrüfatçılıq sisteminin dayanıqlığına nail olunması, eləcə də rəqabətə davamlı iqtisadiyyatın qurulması iqtisadi, sosial və ekoloji sferada aktiv dövlət tənzimlənməsi hesabına mümkündür.

"Davamlı inkişaf" anlayışı "sustainable development" söz söz birləşməsinin mahiyyətindən doğur və onun mahiyyəti davamlı, təminatlı, dəstəklənən inkişaf deməkdir. Davamlı inkişafa səmərəli iqtisadiyyatın formalaşması hesabına nail olmaq mümkündür. Səmərəli iqtisadiyyat isə məhsul vahidinə sərf olunan xərcin səviyyəsinin aşağı salınmasını, intensiv əsasda istehsalın qurulmasını özündə əks etdirir. Müasir şəraitdə davamlı inkişaf getdikcə daha çox yeni keyfiyyət səciyyəsi daşımaqdadır. Belə ki, əgər bazar təsərrüfatçılıq sisteminə səmərəli iqtisadiyyat və davamlı inkişaf anlayışının qarşılıqlı əlaqəsi minimum xərclər hesabına intensiv üsullarla istehsalın və mənfəətin həcmnin artırılması ilə bağlıdırsa, artıq cəmiyyətdə qloballaşma təzahürlərinin genişlənməsi fonunda ekoloji təmiz məhsul istehsalına nail olunması da gündəlikdə duran ən mühüm məsələlərdəndir.

Davamlı inkişafa nail olunmanın ən mühüm faktoru yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi istehsal potensialından səmərəli istifadənin təmin edilməsinə əsaslanır. Bu isə ilk növbədə inkişafın iqtisadi dayanıqlığını və onun müvazinətinin saxlanmasını özündə əks etdirir. İstehsal potensialından səmərəli istifadə xammal, kapital, əmək ehtiyatları aqrar sahə üçün əsas istehsal vasitəsi sayılan torpaq resurslarından əldə edilən mənfəətin həcmnin artırılması ilə bilavasitə bağlıdır. Təbiidir ki, bu zaman davamlı inkişafa elmi-texniki tərəqqinin ən yeni nailiyyətlərinin istehsala tətbiqi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir ki, bu faktlar da bilavasitə intensiv inkişafı şərtləndirir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi milli iqtisadiyyat çərçivəsində davamlı inkişaf kompleks amillərin təsirinə əsaslanır. Bu zaman milli iqtisadiyyatın, formalaşmaqda olan təsərrüfatçılıq sisteminin daxili və xarici mənbələrdən olan destruktiv tendensiyalardan effektiv şəkildə qorunması da mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Milli iqtisadiyyatda davamlı inkişafın xarakterik xüsusiyyəti əslində iqtisadi artımın təmin edilməsinə əsaslanır. Bu proses isə ilk növbədə böhranın revans imkanlarının birmənalı olmaq dayanıqlığını, istehsalın iqtisadi artımın zəifləməsinin yolverilməzliyini özündə etivə edir. Milli iqtisadiyyatın davamlılığı təsərrüfat subyektlərinin iqtisadi maraqlarının məcmusunu, makroiqtisadi göstəricilərin dinamikasını, iqtisadi idarəetmə orqanlarının bazar konyunkturuna uyğun çevik reaksiyasına əsaslanan fəaliyyətini, iqtisadi münasibətlərə xarici mühit amillərinin təsirinin neytrallaşdırılmasını özündə əks etdirməklə son nəticədə rəqabət qabiliyyətli istehsal və xidmət sferasını formalaşdırır.

Hər bir sahədə davamlı inkişaf maddi əsaslara söykənmişdir. Milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının

maddi əsasını təbii resurslar və texnoloji proseslər təşkil edir. Milli iqtisadiyyatın davamlılığının itirilməsi ehtimalları aşağıdakı amillərin təsirinə əsaslanır:

- mülkiyyət mənsubiyyətindən asılı olmayaraq təsərrüfat subyektlərinin davamlı olaraq zərərli işləməsi;
- istehsalın ekstensiv faktorlar hesabına artırılması;

- məhsul vahidinin maya dəyərinin satış qiymətilə müqayisədə yüksək artımı;

- daxili və xarici mənbədən olan təhlükəli tendensiyaların güclənməsi.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, müasir iqtisadiyyatda liberallaşma və iqtisadi sərhədlərdə açıq qapı siyasətinin üstünlük təşkil etməsi xüsusilə xarici mənbələrdən olan destruktiv tendensiyaların təsir imkanlarını genişləndirir. Bu baxımdan hər bir ölkə üçün milli iqtisadiyyatın davamlı inkişaf strategiyasının hazırlanması və bu strategiyanın təməl prinsiplərinin bazar təsərrüfatçılıq sisteminin xüsusiyyətləri ilə əlaqələndirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Davamlı inkişafa nail olunması imkanlarının artırılması yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi kompleks amillərin təsirinə əsaslanır ki, bunlara da aşağıdakılar şamil edilir:

- milli iqtisadiyyatda daxili mənbələr hesabına istehsalın həyata keçirilməsi resurslarının, o cümlədən təbii ehtiyatların mövcudluğu;

- iqtisadi cəhətdən, o cümlədən beynəlxalq ictimai əmək bölgüsünün xüsusiyyətləri müqayisəli üstünlüklər baxımından səmərəli məhsul istehsalı və xidmətlər göstərilməsinə nail olunması;

- bazar konyunkturunda baş verən dəyişikliklərə çevik reaksiya göstərmək iqtidarında olan institusional idarəetmə sisteminin təşkili;

- dövlətin iqtisadiyyata təsir imkanlarının səmərəli və çevik xarakter daşması;

- milli iqtisadiyyatda beynəlxalq maliyyə və siyasi təşkilatların əhatə dairəsinin dərəcəsi.

Kənd təsərrüfatı və bütövlükdə aqrar iqtisadiyyatda artımın təmin edilməsi aqrar sahədə dayanaqlı inkişafa nail olunmasının ən başlıca faktoru kimi çıxış edir. Dayanıqlı inkişafın aşağıdakı komponentlərinə üstünlük verilir:

- kənd təsərrüfatında iqtisadi artımın təmin edilməsi;

- yeni iqtisadi siyasətin formalaşdırılması;

- ümumi daxili məhsulun artırılması;

- iqtisadi siyasətin bazar konyukturunun tələblərinə uyğunlaşması;

- iqtisadi biliklərin artırılması;

- aqrar sahədə fəaliyyət göstərən təsərrüfatçılıq qurumlarının informasiya-məsləhət xidmətlərilə çevik və etibarlı şəkildə təmin edilməsi;

- mütərəqqi texnologiyalara əsaslanan emal müəssisələrinin yaradılması;

- aqrarmarketing xidmətinin təşkili;

- daxili və xarici bazarın öyrənilməsi.



Aqrar sahədə dayanıqlı inkişafın təmin olunması üçün qeyri-kənd təsərrüfatı sahələrin inkişaf etdirilməsi və yoxsulluğun aradan qaldırılması xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Ona görə də bu sahələrin inkişafına prioritet yanaşma təmin olunmalıdır yəni aşağıdakı sahələrin yaradılmasına üstünlük verilməlidir:

-kənddə aqrar bazar infrastrukturunun formalaşdırılmasına;

-kənddə alternativ xidmət sektorunun (aqrotrizm, sənətkarlıq, dulusçuluq, təmir-tikinti sahələrinin) inkişafına;

-aqrar sahəyə maliyyə xidməti göstərən strukturların inkişafına;

-kənddə sosial xidmət göstərən səhiyyə, təhsil və digər sahələrin inkişafına.

Kənd təsərrüfatının dayanıqlı inkişafının təmin edilməsində aqrar sahədə istehsal edilən məhsullara olan tələbatın ödənilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Aqrar sahə məhsullarına olan tələbat əsasən aşağıdakı mənbələr hesabına formalaşır:

-yüngül və yeyinti sənayesinin kənd təsərrüfatı

xammalına olan tələbatı;

-əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatı.

Emal sənayesinin kənd təsərrüfatı xammalına olan tələbatının ödənilməsi imkanlarının maliyyələşdirilməsi zamanı sahənin inkişaf tendensiyaları da nəzərə alınmalıdır. Eyni zamanda əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatı və onun təmin edilməsini qiymətləndirərkən əhalinin sosial-demoqrafik strukturu, gəlirlər, eləcə də konkret regionda inkişafın mövcud vəziyyətinin proqnozlaşdırılması xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

İstehsalın elmi cəhətdən əsaslandırılmış strukturu əsas növ ərzaq məhsullarının təsdiq edilmiş fizioloji qida norması ilə müəyyən edilir. Aqrar sahənin dayanıqlı inkişafının proqnozlaşdırılması zamanı aqrar sahədə mövcud destruktiv tendensiyalar da nəzərə alınmalıdır. Bu zaman aqrar sahədə aparılmaqda olan islahatların nəticələri nəzərə alınmaqla, çoxmülkiyyətçilik şəraitində istehsal ehtiyaclarının ödənilməsi səviyyəsinin təhlili xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.(1, s.124,125,130)

#### ƏDƏBİYYAT

1. Salahov S. V. Aqrar sahənin dövlət tənzimlənməsi problemləri. Bakı: "Nurlar" Poliqrafiya Mərkəzi, 2004, s.503s. 2. Государственное регулирование экономики. Под редакцией профессора Морозовой Т. Г. М.: Экономика, 2002, 255 с. 3. Петриков А. В. Устойчивое развитие сельской местности в России и направления научных исследований. Российская Академия Сельскохозяйственных наук, Всероссийский Институт Аграрных Реформы и сельского развития. Никиновские чтения. М.: 2001, 516с.